

БАЗОВІ КОНЦЕПТИ АНГЛОСАКСОНСЬКОЇ КОНЦЕПТОСИСТЕМИ

У статті розглядається ядро англосаксонської концептосистеми, вказуються причини та передумови виникнення когнітивного середовища, що визначило формування базових англосаксонських (британських) концептів. Робляться висновки про вплив культурних та історичних факторів на концептуальну мережу етносу.

Ключові слова: концептосистема, концепт, культурний концепт, англосаксонський етнос, етнокультура.

The article highlights the nucleus of Anglo-Saxon conceptual system, points out reasons and prerequisites of the cognitive environment establishment and its impact on the formation of basic Anglo-Saxon (British) concepts. Conclusions of the influence of cultural and historic factors on the conceptual sphere of the nation are drawn.

Key words: conceptual system, concept, cultural concept, Anglo-Saxon nation, ethnic culture.

Посилення ролі когнітивного напрямку в лінгвістиці й перенесення фокусу уваги з синтаксису на семантику, а також напрацювання психолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвістики тексту уможливило доступ до концептуального змісту елементів концептосистем. Національні концептуальні системи широко вивчаються закордонними й вітчизняними науковцями (Н. Д. Арутюнова, А. Вежбицька, З. Д. Попова, І. А. Стернін, С. Г. Воркачов, М. К. Голованівська, З. І. Кірнозе, Ю. А. Рілов, В. Г. Зусман, Ю. С. Степанов), проте процес формування концептосфер вимагає поглибленого дослідження і становить *актуальну* проблему сучасної когнітивної науки.

Мета статті полягає в описі культурних та історичних чинників, які вплинули на формування ядра концептосистеми англосаксонців. З-поміж *завдань* розвідки зазначимо наступні: узагальнити теоретичні трактування "концептосистеми" та "культурного концепту"; визначити світоглядне ядро представників англосаксонського етносу; охарактеризувати формування базових англосаксонських концептів. *Предмет* дослідження становлять концепти *home, freedom, gentlemanliness, privacy, restrain / stiff upper lip, common sense, fair play*.

На думку М. Ф. Алефіренка, концептосистема "являє собою певний континуум – суцільне у вигляді безперервної множини когнітивне середовище, властивості якого змінюються в безперервному просторі свідомості" [1, с. 25]. Концептосистема може мати індивідуальний і колективний характер. Колективна концептосистема представлена в етносвідомості як узагальнення колективного досвіду певного етносу. У такому розумінні поняття концептуальної системи в російській гуманітарній традиції відповідає терміну "концептосфера", уведеному Д. С. Лихачовим, який розглядав її як сукупність концептів нації й зауважував, що, чим багатшими є культура нації, тим багатша концептосфера народу [6, с. 2]. Термін "концептосфера" використовується також українською дослідницею С. А. Жаботинською при вивченні концептуальних ієрархій [4, с. 5].

Концептуальна система піддається впливу зовнішніх культурних та історичних факторів. За період існування етносу змінюється концептуальна мережа, чарунками якої носій мови оперує в своєму пізнанні дійсності. Реліктові знання, що стосуються історії чи фольклору, губляться, витісняються, замінюються, пристосовуються до нових реалій, тому концептуальна система змінюється, з неї зникають первинні уявлення про світоустрій.

Концептосистема тісно переплітається з ціннісними орієнтирами етносу. Як зазначає Т. Б. Радбіль, культурні концепти є також основними одиницями ціннісної сфери мовного

менталітету, що організовує й скеровує народну самосвідомість у процесі духовного освоєння дійсності [10, с. 234].

Слід зазначити, що культурні концепти – явище неоднорідне. Перш за все вони різняться за належністю до того чи іншого соціального прошарку суспільства. В. І. Карасик вважає, якщо в суспільстві виокремлюються чітко окреслені існуючі соціальні групи і концептосфери цих груп, етнічне не проявляється ізольовано, а знаходить вихід через соціальне. У соціоетнічній самосвідомості індивіда виділяються культурні концепти [5, с. 118]. Хоча не можна стверджувати, що англійські банкіри й англійські робітники розмовляють різними мовами – їх концептосфери значною мірою перетинаються стосовно понять, що виражаються основним лексичним фондом, проте наявні й непорівнянні концепти. З погляду соціолінгвістики виокремлюють три типи культурних концептів: етнокультурні, соціокультурні й індивідуально-культурні. Іншими словами, існують ментальні утворення, що актуальні для етнокультури в цілому, для тієї чи іншої групи в межах даної лінгвокультури і для індивіда.

Щодо тлумачення терміна "культурний концепт", то культурні концепти в багатьох дослідженнях виступають як різновид концептів загалом, як вид ментальних репрезентацій, засіб представлення значення в мові. Інколи те, що називають "культурними концептами", просто іменують концептами, підкреслюючи, що будь-який концепт так чи інакше має національно- і культурно-специфічний спосіб репрезентації. У працях С. Г. Воркачова такі концепти визначаються як лінгвокультурні задля емпізи лінгвальної та культурної складових.

Повного списку лінгвокультурних концептів у лінгвістичній літературі немає, і дискусійним залишається питання критеріїв для складання такого списку. Здійснена низка спроб описати культурні концепти, зокрема, в серії тематичних збірників за редакцією Н. Д. Аругюнової розглядалися концепти "доля", "істина", "час", "простір", "рух", "образ людини", "етика". На культурологічних конференціях висвітлювалися культурні концепти "обов'язок", "милосердя", "свобода", "доля", "пам'ять", "своє і чуже". Ю. С. Степанов виділяє як культурні концепти "вічне, мир, вогонь і воду, хліб, дію, ремесло, слово, віру...", загалом 34 культурні концепти [11]. Детальний огляд концептів у межах когнітивної лінгвістики проводиться З. Д. Поповою й І. А. Стерніним, С. Г. Воркачовим, а в антології за редакцією В. П. Нерознака є розділ "філологічний концептуалізм". М. К. Голованівська і З. І. Кірнозе досліджують французькі культурні концепти, Ю. А. Рілов – італійські, В. Г. Зусман – німецькі.

За визначенням культурологів та лінгвокультурологів, світоглядне ядро представників англосаксонського етносу утворюють дев'ять базових концептів англосаксонської спільноти: HOME, GENTLEMANLINESS, FREEDOM, PRIVACY, COMMON SENSE, FAIR PLAY, RESTRAIN, HEREDITY, HUMOUR, бо саме вони розвивалися незмінно паралельно з історією творення англосаксонських націй та їх держав.

Важливо визначити, що вплинуло на формування саме такого ядра концептосфери англосаксонців. На думку М. В. Цветкової, концептосфера розвивалася паралельно з історією творення націй та їх держав. Зокрема, концепти *home*, *freedom* і *privacy* пов'язані з ідеєю відмежування від інших, збереження дистанції, замкненого простору, що лягло в основу первинного значення слова "англійський". Назва племені англів, які в V столітті вдерлися на територію Британії, походить від назви місцевості, де вони жили – Angle (рибальський гачок, кут, оскільки за формою нагадувала їх). Дивним чином поняття "кут" збігалось з розташуванням Британії, яка до XVI ст. знаходилась на задвірках Європи, була віддаленою від торговельних шляхів [12, с. 159].

Цікава історія виникнення терміну "англосаксонський". Слово це спочатку позначало тільки саксів, які жили на території Британії, щоб підкреслити відмінність від саксів, які жили на континенті. Пізніше воно використовувалося для позначення всіх народів, які жили в Британії до норманського завоювання. У сучасній англійській мові поняття

"англосаксонський" використовується для позначення всіх британців, а також як загальне позначення англійців й американців, коли акцент робиться на їх спільному походженні. На формування концепту *privacy* вплинуло відчуття віддаленості від решти світу, адже вирішальним виявилось острівне розташування Британії. Замкнутість, відособленість і відчуття, що світові бурі пройдуть повз, знайшли відображення в концептосфері.

Дослідник англійської культури В. Шестаков писав: "Те, що відбувається з іншого боку Ламанша, сприймається англійцями як події у відмінній культурі і цивілізації" [13, с. 17]. Ще один стрижневий концепт англосаксонської концептосфери – *restrain / stiff upper lip* – сформувався під впливом кліматичних умов і розташування країни етносу. Океанічний клімат спричиняє велику кількість опадів і туманів, мало сонячних днів, невелику різницю зимових і літніх температур. Це все сприяє формуванню твердості характеру, загартованості, стриманості у вираженні почуттів й емоцій. Е. Емерсон, зокрема, описуючи Англію, зазначав, що це країна протиріч і несподіванок. "Англійському характеру властиві не постійність і одноманітність, а різноманітність і різноманітність" [14, с. 232]. Він підкреслював, що ця матеріалістична нація дала світу більшу кількість містиків і поетів; будучи невтомними мандрівниками, англійці водночас і пристрасні садівники, прихильники своєї країни і домашнього затишку; вірні друзі, але й вороги, яких нікому не побажаєш; мирний народ, але якщо їх розізлити, надзвичайно войовничий. Саме англійці при всій своїй законслухняності створили найкращі детективи, при притаманному їм конформізмі вони схильні до ексцентричності і культивують індивідуалізм.

Появу концепту *common sense* викликало все те ж острівне розташування країн, де мешкають англосаксонці. Розмірений плин життя, ніби відірваний від решти світу, зумовив стриманість, поміркованість і розважливість.

Дж. Оруел у своєму есе "Англійці" обґрунтовує підстави виникнення концепту *fair play*. Дослідник вважає, що англосаксонці по сьогодні схильні вважати протизаконне синонімом поганого. Тому з найскладніших ситуацій воліють знаходити мирний і законний вихід. Дж. Оруел пропонує приклад, коли під час фашистських бомбувань Лондона влада спробувала перешкодити перетворенню метро на бомбосховище. "У відповідь лондонці не почали ламати двері й брати станції штурмом. Вони просто купували квитки на метро, у такий спосіб отримували статус законних пасажирів, і нікому не спадало на гадку попросити їх знов на вулицю" [7, с. 311].

На думку культуролога О. О. Ощепкової, традиції аристократії і монархії мали вплив на національну концептосферу англійців. Концепти *gentlemanliness* і *home* при виникненні значною мірою базувалися на цінностях аристократії. "Ця своєрідна школа соціальних цінностей дає більше престижу тому, хто може залишатися вдома, ніж тому, хто змушений ходити у справах. Тому англієць підсвідомо вважає, що дім займає в його житті істотніше місце, ніж робота <...> Зменшуючи роль праці за рахунок відпочинку, він наче піднімає власний соціальний статус. Займатися своєю справою не задля грошей чи кар'єри, а, так би мовити, для власного задоволення – ось в уяві англійців кредо справжнього джентльмена" [8, с. 300].

Важливу роль у формуванні концептосфери англосаксонців відіграло пуританство, яке у XVII столітті привело до радикальних перетворень у суспільстві. Пуританство виявилось напряму пов'язаним з емпіричним підходом до дійсності, який завжди був характерний для англосаксонських етносів. У суспільстві склалися концепти, що відповідали пуританському світогляду: бережливість, працелюбність, поміркованість, скромність, стриманість, здоровий глузд і дотримання "золотої середини" [12, с. 166].

Англія в XVIII столітті стає центром просвіти, у ній раніше, ніж в інших країнах, створене "цивілізоване" керівництво, влаштоване на засадах здорового глузду. Саме звідси виник концепт *liberty* – ідея політичної свободи. Англійці переконані, що живуть у демократичній країні, тому що меншість наділена достатніми можливостями, щоб впливати на політику уряду.

Емпіричний погляд на життя вивів Англію в середині ХІХ століття на рівень однієї з найрозвиненіших промислових країн світу, правда, в наступному столітті естафету перехопили США, але й надалі завдяки прагматизму. Англосаксонці перетворилися на представників взірцевих націй, які вважали своїм обов'язком нести цивілізацію населенню менш розвинених країн. Більшість концептів англосаксонської концептосфери стали сприйматися як константи.

Дослідник англосаксонської культури Д. Б. Прістлі [15] порівнював основні національні риси англійців та американців, що вплинули на формування національних концептосфер. Про американців часто кажуть, що вони з британцями утворюють "дві нації, розділені спільною мовою". Тісно пов'язані з Англією з самого початку, американці внаслідок своєрідності геополітичних обставин відійшли в деяких аспектах далеко від свого англосаксонського коріння. А оскільки в другій половині ХХ століття Великобританія передала свої позиції провідної світової країни США, перетворившись на їх молодшого політичного партнера, то англійці переживають складні почуття до американців, від ревности через їх успіхи до зверхнього ставлення через відсутність глибини й культури в пересічному американця. Незважаючи на значні відмінності між культурами англійців й американців, їх концептосфери в більшості позицій виявляються схожими.

Сьогодні спостерігаються певні трансформації в ядрі концептосфери, адже відходять у минуле колишня незворушність (відома як *stiff upper lip*), спростовується відчуття класової належності, змінюються уявлення про джентльменство, справедливість, свободу.

У мові потенційно багато засобів для вираження будь-яких, достатньо абстрактних концептів, але для того, щоб така можливість стала актуальною мовною практикою, потрібен чіткий культурний запит, а запит на базові культурні концепти в англосаксонському суспільстві досі значний. Тому перспективу подальших досліджень вбачаємо у порівняльному вивченні актуалізації культурних концептів у різних дискурсах представників англосаксонських націй.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка : учеб. пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Флинта; Наука, 2010. – 288 с.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
3. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт. Монография / С. Г. Воркачев. – М.: ИТДГК "Гнозис", 2004. – 192 с.
4. Жаботинская С. А. Модели репрезентации знаний в контексте различных школ когнитивной лингвистики: интегративный подход / С. А. Жаботинская // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2009. – № 848. – С. 3–10.
5. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
6. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Изв. АН. Серия : литература и язык. – 1993. – № 1. – Том 52. – С. 2–9.
7. Оруэлл Дж.. "1984" и эссе разных лет / Дж. Оруэлл. – М.: Прогресс, 1989. – 384 с.
8. Ощепкова В. В. Язык и культура Великобритании, США, Канады, Австралии, Новой Зеландии / В. В. Ощепкова. – М.; СПб.: ГПОССА/КАРО, 2004. – 336 с.
9. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2001. – 212 с.
10. Радбиль Т. Б. Основы изучения языкового менталитета : учеб. пособие / Т. Б. Радбиль. – М.: Флинта ; Наука, 2010. – 328 с.
11. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
12. Цветкова М. В. Английское / М. В. Цветкова // Межкультурная коммуникация : учеб. пособие. – Н.Новгород : Деком, 2001. – С. 158–184.
13. Шестаков В. Английский акцент. Английское искусство и национальный характер / В. Шестаков. – М.: РГГУ, 2000. – 188 с.

14. Emerson R. W. Manners / R. W. Emerson // Essays and English Traits. – New York : Tauris Parke Paperbacks, 2011. – P. 200–258.
15. Priestley J. B. The English / J. B. Priestley. – London : The Viking Press, 1973. – 256 p.